"Көзүму" өмүрүндә биринчи дөфә ачыг кимя дүнјасы һагында китаб јазмышам. Бу әсәримдә илк дөфә ешитдикләрим бунлардыр: «Аллаһ Өјбәр», «Аллаһ Өјбәр»,— дејәнда, Чавад Мәммәдгулујевдә нисә ганыјмыш, мүһүм вагыдда јеја ја јох, јалныз тәсәввүр јарадырды.

Осман Сарыјевданын:
Мән кимдә дөгүлдүм,
сан да шаһидә,
Сан бешиндә јатдым,
нанси јаһидә,
Јатдым бир отлагда бир
дөвлаг кими,
Кәзүмү дүнјаја ачылан
кими.
Мән чомаг көтүрдүм, сан
— вагыз, гәлм,
Чомаг бир аландан,
гәлм бир алем.—

мисралары да објективдир, јаранмы һәјат мүшаһидәсі илә ачы хатирәләрини чанлы вә дәгигдир. Ахы, кечмиш индијә, дүнәнсо бу күнә бәнзәмир, һәјатда һәр шеј дәјишир, инкишаф едир; дејирәм, јенилијә вә јаранмалоишмо сидсиз-гитисидә, мәдәни аламда, инсанын зәнирини, шүур вә психолоҝијасында, мүнасибәт вә давранышында да өзүнү көстәрир. Дүнән өз өлчәјиндә, јени кечмиш, көнә тәсир бағышлајан бир шеј сабаһ јаранмыр, ејни јердә јашамаг истәдиләр олан башга, бир шеј верир. Индә бир чох өлкәләрдә, хүсусән бизим өлкәмиздә ушаглар «Јобәрә» јатмыр, «чомаг көтүрмүр», «Аллаһ Өјбәр! Аллаһу Өјбәр!» сөзләрини ешитмир. Демәк, нанки узаг нечәнинсі, һәтта он-беш ил бундан әвәлки дөврүн көрәкәрлилиндә бу күнкү ушаглардан һәјат вә көзәллик анлајышлары, тәсәввүр вә мәзмунлары кенишдир. Јазылмамышын чоху бу амиллара көрә алыр, ушаг алемини бөјүдәнлиги өјрәнир, кейфијјәтинә дахилдә јанашмаг јаранмыр, она бадии әсәр вә ја гида верир, тәсәввүр вә көрүнүшләрини кенишләндирмәк өсаслары јаранмыр. Онлар јаратдыглары бадии нүмунәләрдә дөгма дилин јанкынлыгларындан, Азәрбајчан ушаг әдәбијатынын тәрәгги әнәнәләриндән бачарыгла истифадә едир: чанлы вә долғун сүрәтләр јарадыр; инсанын өзүнәмәхсус кејфијјәтләрини ишә, мәнәлы бадиәләр ахынында ачыглар. Кулујевин Һүсејнгулу «Јаныг јагыр» («Пионер», 1971, № 5) һекајәсиндә бадисәләри јаратмыр, ата илә өгулун сөһбәтиндән нәтичә чыхармыр, бәјан вермир, чох јырда, амма мәнәлы дөнә чыхыр. Бунә көрә дә һекајәдә өјун да, јаныг да јагмасы вә кулаҝын јуасы да Азәрбајчан шән вә ојнаг тәбиәтинин, һисс вә дүјғуларынын ачыг-масына хидмәт едән бадиї васитәјә чеврилір; онун һәрәкәт вә мүнасибәтинә, сөзләшмәсинә ширәнлик, тәбиилик өтирир.

Әли Вәлијевин «Бағыр јуа» («Көјәрчин», 1970, № 8), Зејнал Чаббарзадәнин «Көјәрчин кимдир?» («Пионер», 1970, № 12), Нәрманын Сејидәнвәрин «Өлүз шәрәф» («Пионер, 1970, № 10), Әмәнә Әһмәдованын «Өрдәк баласы» («Көјәрчин», 1971, № 3), Иси Мәлик-заданын «Ушагларын бири» («Үлдуз», 1971, № 11) вә башгаларынын бир сыра һекајәләрин мараг дөгурур, ушагларын һәјат, көзәллик, тәбиәт вә онун өзүнәмәхсуслуғу һагында көрүш вә анлајышларыны кенишләндирир, онлары јени бадиї вә инсанлара гаршылашдырыр. Умумән, јетмиш, сән јаманлар ушаглар үчүн һекајә јазанларын сајы сүр'әтлә артыр; һәтта әдәби тәчрүбә вә вәрдишләри аз олан, ушаг дүнјасыны јахшы өјрәнмәјән јазыларын да бу тәрәфдән, мүрәккәб саһә јә күчлү мејл көстәрир, тез-тез мүхтәлиф гәзет вә журналларда һекајә чап едирләр. Бу, өз-өзүлүјүндә фәрәһли һалдыр, күндән-күнә ушаг әдәбијатына артан тәләб вә еһтијачы одәмәк; дејәнләр, ушаглары јени руһда, ишгилабн ән'әнәләр руһунда бөјүтмәк үчүн гајғы вә тәшәббүсдүр. Амма «кичик ушагларда бөјүк ушаг јанын» (Белински) данышмаға бачармајанлары, һекајә јазмасы нәјинә-тә мүсбәт тә'сир етмир, ушаг мәтбуат органларында солғун, әдәјә-бәдии сәвијәсі һәддинә артыг ашағы олан әсәрләрә долдуруф. Чүнки, бир тәрәфдән, бәзи јазычылар һекајә јазмаг үчүн јазылан һекајәләрә асан, јүнкүл жанр кими бахырлар. Дикәр тәрәфдән да онлар һәјаты, ушаг әдәбијатынын ән'әнәләрини, јахшы бәдии дилин хүсусијјәтләрини өјрәнмир, оухуларын күндән-күнә артан тәләб вә еһтијачларыны нәзәрә алмырлар. Нәинки тәчрүбәсиз јазычыларын, һәтта өзүнәмәхсус дәстә-хәтти, јазы манерасы олан Тофиг Мәһмудун да бир сыра һекајәләри мараг дөгурмур, оухуҝа јени фикир, идеја ашыламыр. Чүнки о, мөвзусуну мүасир һәјатдан алдығы бәзи һекајәләринә өзүмүнкүләшдирмәјә ачарыны, сүрәтләри фардиләндирмир, күчү һадисә вә тәсвиринә вермир. Бунун нәтичәсиндә ки, онун «Нагыллы сәв»ində («Көјәрчин», 1971, № 6) оны өз да конкрет олмајан гајә јыгылмалыдыр: Кристиан Андерсенин «Јенә сәв» өзәзлүүндә оухуҝу марагландырса да, амма јазычынын тәсвиринә гичилдр, тамам әдәјләшир, нағыллар дүнјасы кими мәналанмыр.

Мүәллиф «Нагыллы сәв»ә мүрәккәб хәтли һекајә кими планлашдырмаға чалышмышдыр. Бурада нечәлиниș, ол асылы олмајарат, сүрәт да, сужет вә композисија да вар, јаныг тапмыш доғуран һалдыр ки, бәдии «әсәр»ә бәдии дил јохдур: «...Бу Нагыллы сәв»дә дүнјанын ән мәшһур јазычысы Кристиан Андерсен јашамышдыр. Бурада, нисбәтән мәртәбәдәки бөјүк дәјирмән отаг бағдан-баша китабларла долудур. Бүтүн дүнја дилләринә чыхан, мүхтәлиф илләрдә чап олунан, јаһ тә'зә, јаһ көнә көрүнән, јүзлә-хырдалы чохлу китаб рәфләри бәзәјир. Јамысы да Андерсениндир. Бу нагыллары јер үзүндә ешитмәјән вә оухмајан бир адам јохдур. Јазыдығы вахтдан чох кечсә дә онлар тәәзидир, көзәллүр, мараглыдыр, јахшыдыр.

Андерсен санки јенә сағдыр, јенә бүтүн дүнја ушагларынын севимли јазычысыдыр. Чүнки о, һәмишә ушаглары тәлеји илә јашамыш, һәмишә онлары, мүдафиә етмәјә чалышмышдыр, һәмиш евә еһтијачы нағыл да оноундур. Андерсен һәмин нағыллары балача гыз кими бүтүн кәсиб ушаглары севир, онлары азадлыгы, хошбәхтлиҝи үчүнә чалышдырды.

Ушаг әдәбијатынын өз сачијәси, мүрәккәб хүсусијјәтләри вардыр. Бурада сүрәтин реаллыг вә чанлылығы, һадисәләрин тәбиилик вә ачарлылығы, тәсвирин ојнаглыг вә ширинлиҝи, мүкалимәләрин јығчамлығы, нәинки сөзләрин, сәсләрин белә гуламы охшамасы, дүрүз ишарәләрин белә јерли-јериндә ишләнмәси әсас вә баш лыча шәртләрдәндир. Чүнки, ушаглар бөјүн әдәбијатда нәсиһәти, шүарлылыг вә јерсиз нашлаҝлары севмир, онлар јазылмадан нәтичә вә сүбут тәләб етмирләр; онлара сүрәт, боја вә сәс лазымдыр (Белински).

Тәкчә «Нагыллы сәв» дејил, Тофиг Мәһмудун «Гришка» («Пионер», 1971, № 2) вә «Мешәдә ағ бина» («Көјәрчин», 1969, № 9) һекајәләри да жанрын тәләбләрини чаваб вермир. Онә көрә ки, јазычы һекајәләрдә нәтичә чыхарыр, һөкм вермир, һәр шеји мәнтиглә һәсилә јетирир.

«Гришка» солғундур, рәнгсиз-бојасыз хатирә һекајәсидир. Бурада Бејүк Вәтән мүһарибәсинин ачыларына дадан, «кичик бир һәнфиҝәт дестәсинә башчылыг» едән командирин хатирәләри умумиләшмиș, бәдии һәтгигәт сәвијәсинә галхмыр. Гоча кишинин Гришканын талејини һәмишәлик совет забитинә тапшырмасы, «гумбаралары белинә бағлајыб алманларды дә, өзүмү да партладачагам», —демәси оухуҝа чох ади, тә'сирсиз көрүнүр. Чүнки мүәллиф мөвзу илә јашамамыш, һекајә боју мүһакимә јүрүтмүшдүр.

Тофиг Мәһмудун «Мешәдә ағ бина» әсәриндә дә мәтсәд ајдынлығы јохдур, һәм мәзмуну, һәм дә формасы бөјүк олан бу һекајәдә мүәллиф Натәванын әјә баласы вә «рәнкин дәјнин гурбаға» илә гаршылашмасындан, мешәдә «нә сајы, нә һесабы» олмајан ағачлардан умуми шәкилдә данышмагла садә»ә вәзифәсини битмиш - һесаб етмиș. Һекајәдә мешәнин, һејванларын умуми шәкилдә тәсвири вар, фәгат оухуҝу тә'сирләндирмәк, мә'наны детал јохдур.

Фикирсизлик, бәситлик вә һадисәчилик Хатирә Дилбазинин «Пәләнк әһвалаты» («Көјәрчин», 1970, № 12), Әләвијјә Бабәјеванын «Кәк» («Көјәрчин», 1970, № 12) вә Халидә Һасилованын «Кранчы вә сәрчә јуасы» («Көјәрчин», 1970, № 10), Әзизә Әһмәдованын «Сәјјар довшан» («Азәрбајчан гадыны», 1971, № 10) вә «Дәрәә мәдән бир ушаг» («Азәрбајчан гадыны», 1970, № 1) һекајәләринә дә өзүнү көстәрир.

Әкәр Хатирә Дилбазинин «Пәләнк әһвалаты»нда Сенинч чох јырда һадисәләр әтрафында фырланыр, өзүнүн истәк вә арзулары һагында нә ја демирсә, Әләвијјә Бабәјеванын «Кәк»ində да Баллы гарынын һејванларда сөһбәт гуру, јекәсәс вә тә'сирсиз верилир. Халидә Һасилова исә «Кранчы вә сәрчә јуасы»нда Нијаза сојут вә е тијасы јашамыр, бунлара сүрәтләри лүзумсуз. Тәсвирләр нчәрисиндә кичиклиҝ, санки онлары фәрди чизкиләри илә чанландырмағы јадындан чыхарыр: «Бәр һофтә кечмәди ки, көнә евләрдән әсәр-әламәт галмады. Онларын јерини бөјүк бир дүзәнлик әвәз етди. Бу дүзәнлиҝдә тәзә бинанын өзүдүнү гојмаға башладылар. Ири, һүндүр краның нисләләри бура дашыныды. Сонра өну гурашдырдылар. Кран Нијазилили бешинчисиндә евләриндән дә уча олду. Онун гуләси вә узун голу евдән ики-үч адам боју һүндүрдә галды. Бетон гарышдыран дәзкан гурулду. Усталар, бәнналар кәлдиләр...».

«Азәрбајчан гадыны» журналы Әзизә Әһмәдованын «Дәрсә кедән бир ушаг» һекајәсинин «Балачалара оухујан рубрикасы ила чап етмиждир. Көрүнүјү кими әз оухуҝу чәкир, о, һекајәни охумаға еһтијач дујур; елә әәнк едир ки, бурада мараглы, мүасир һәјат үчүн сәчијәви һадисәләрә, јени сүрәтләрлә гаршылашачаг. Амма бу, белә олмур. Чүнки мүәллиф илк дүјмәдән балача Елбәнизин јашына, дүнјакөрүшүнә үјғун кәлмәјән гәрибә, оухуҝа икраһ һисси доғуран сәркүәштләрә сөв едир. Белә ки, тәзәдән мәктәбә кедән Елбәнизә бир нечә ғар топу дүзәлдиб чантасына гојур. Сонра да мәктәбли гызлары «һәдәф алыр» вә өз-өзүнә «гызлардан әәнләм кедир. версәләр онларын һамысыны бир-бар өлдүрәрәм»,—дејир.

Бәд әмәлләриндән фәрәһләнән Елбәнизә дивара вурулан ири афишаны оухуҝ: «Демәк Југославија артистләршин консерти олачаг. Бахаг, көрәк о консерт нечә олур?»—суалныы верир вә она конкрет чаваб тапмајан «чалд афишаны ики јә бөјүб јамаг кими јумарлајыр». Алчаг јенә да ујрәјә сојумур, тәзә бир «мачара ахтарыр». Көзләри «тахта чәрчивә»ә јапышдырылмыш» гәзәтә саташыр. Гәзети көрәндә әз әсәбләри көрәнләшир, тамам өзүндән чыхыр вә гәрара кәлир ки: «Бу күнкү гәзетдә. Белә гарны јаваш бу адамларын иши-күчү јохдур һа, исти јорған-дошәкдән дуруб кәлиб гәзет јапышдырырлар. О, чалд гәзети ујғундан тутуб чәнди, гәзет чырпынды бүтүндүрүб туллады».

Бүтүн бунлар Елбәнизин гәзәбини сөндүрмүр. О, һәтәдәрдә су кранлары көрәндә, «сојут һавада» әлләри пәфәсләнләрә раст кәләндә чылгынлашыр, өзүндән чы-

Кәлчәјә пәнчәр

РӘЈЛӘР · ИРАДЛАР · ТӘКЛИФЛӘР

УШАГЛАР ҮЧҮН ЈАЗАНДА